

Федорова М.А. Моральні цінності особистості: сутність поняття та основні характеристики / М.А.Федорова // Проблеми освіти: збірник наукових праць. – Спецвипуск. – Вінниця – Київ, 2015. – С. 105-109.

УДК 37.034

М. А. Федорова, канд. пед. наук,

доцент кафедри дошкільної освіти і пед. інновацій

Житомирського державного університету ім. І.Франка

Моральні цінності особистості: сутність поняття та основні характеристики

У статті автор аналізує сутність поняття "цінності", "моральні цінності" у філософських науках, механізми становлення та функціонування цінностей. Розкрито основні характеристики моральних цінностей, їх структуру, форми існування.

Ключові слова: цінності, моральні цінності.

Актуальність проблеми формування системи цінностей особистості є незаперечною, оскільки самесистема цінностей визначає рівень розвитку особистості і суспільства в цілому. У педагогічному процесі виховання цінностей передбачає домінування особистісно орієнтованої парадигми, що потребує пошуку нових підходів до визначення сутності виховного процесу та обґрунтування нових виховних технологій. Розробка теоретичних засад цієї проблеми вимагає уточнення сутності понять "цінності", "моральні цінності", виявлення механізмів їх становлення, законів функціонування, що і являється метою нашої статті.

Проблема цінностей порушувалась у працях представників зарубіжної і вітчизняної філософії (М.Бердяєв, М.Вебер, М.Гартман, Е.Гуссерль, О.Дробницький, Е.Дюркгейм, М.Каган, Р.Лотце, С.Франк, А.Шопенгауер та ін.), психології (Л.Виготський, О.Леонтьєв, М.Рокич), у сучасних наукових дослідженнях (Б.Бессонов, П.Матвеев, О.Тимофєєва, В.Федотова та ін.).

Одним із перших у філософії поняття "цінності" охарактеризував Р.Г. Лотце у праці "Мікрокосм". На думку вченого, цінності не є властивістю навколишніх предметів, форм, а є внутрішнім утворенням, що характеризує

духовний розвиток людини. Відповідно, однією з форм прояву цінностей є ідея як результат розвитку духу. Формування ідеї проходить ряд етапів: споглядання предмета, результатом якого є просторовий образ; формування уявлення, яке узагальнює всі образи предмета і об'єднує їх в єдине ціле; виникнення поняття, що містить основні ознаки, що характеризують образ; формування ідеї як думки про призначення предмета. Таким чином, ідея предмета (або іншого об'єкта) не вичерпується його властивостями чи діями, але охоплює зміст, в якому він реалізується [4, с. 197]. Отже, поняття "цінність" у роботі Р.Г.Лотце пов'язано з поняттями ідеї, смислу певного об'єкта в житті людини.

Представники баденської школи неокантіанства (Г.Ріккерт, В.Віндельбант) поняття "цінність" розглядають як продукт культури певного суспільства. Зокрема Г. Ріккерт відзначав, що у всіх "явищах культури ми знайдемо втілення будь-якої визнаної людиною цінності ... і навпаки, все, що виникло само собою може бути розглянуто безвідносно до цінностей"[5, с. 56]. Визначальними особливостями поняття "цінність" є: значимість для групи людей або хоча б для однієї людини; цінності утворюють "самостійне царство" (тобто не відносяться ні до об'єкта, ні до суб'єкта), а об'єднуючись з дійсністю утворюють блага або оцінки. Особливістю моральних цінностей є те, що вони завжди пов'язані з волею (причому з діяльною волею, без якої вони втрачають ціннісний характер), за допомогою якої визначаються засоби реалізації вітальних життєвих потреб, що призводить до "обмеження вітальності і підпорядкування її етичним цілям"[5, с. 95].

В. Віндельбанд серед визначальних ознак цінностей виділяє загальнозначимість і необхідність. При цьому вчений уточнює, що загальнозначимість повинна бути ідеальна, не та, яка існує, а та, яка повинна бути, вона передбачає вихід за межі окремого організму, так як "на всьому, що ми робимо заради себе лежить каїнова печатка"; необхідність же повинна бути заснована не на примусі, а полягати в повинності і недозволеності іншого: "це вища потреба ... якій підпорядковані наше мислення, почуття і

воля". Структура моральних цінностей містить такі складові: моральна воля; моральна совість, яка в поєднанні з логічною та естетичною совістю забезпечує прояв відповідальності в думках, почуттях, поведінці; самооцінка індивіда, що забезпечує не тільки вимогливість до інших, але і до себе; моральні мотиви, які повинні бути загальнозначущими і забезпечувати досягнення моральних цілей.

У працях М. Шелера цінності розглядаються як специфічні властивості об'єктів: "всі цінності є матеріальними якостями, які підпорядковуються певному порядку у відношенні один до одного за принципом "високого" і "низького", незалежно від форми буття, в якій вони втілюються"(предметні якості, ціннісні відносини, складова частина благ або цінність, яку має справу) [8, с. 303]. Заслугою М. Шелера є те, що він встановлює ієрархію цінностей, розділяючи їх на вищі і нижчі. Серед ознак "висоти" цінностей виділяє наступні: цінності є більш "високими", чим вони довговічніші; вищі цінності менш причетні до "екстенсивності" і подільності; вищі цінності менше "обґрунтовані" іншими цінностями; цінності тим вище, чим глибше задоволення, пов'язане з осягненням їх у відчутті. Розглядаючи етичні цінності, вчений виділяє дві основні властивості: по-перше, носіями моральних цінностей не можуть бути предмети, оскільки вони відносяться до особистісної або актноїсфери; по-друге, такі цінності за своєю суттю пов'язані з носіями, даними в якості реальних, і ніколи з простими видимостями або образними предметами [8, с. 312].

Подальшу розробку ідей М.Шелера ми бачимо в "Етиці" М.Гартмана. Серед особливостей цінностей вчений виділяє наступні: цінності, на відміну від законів буття, не мають зобов'язуючої необхідності; вони існують незалежно від реалізації в дійсності; цінності мають характер абсолюту і принцип їх пізнання може бути тільки апріорним; цінності є умовою можливості не тільки благ, а й етичних феноменів взагалі. М.Гартман виділяє цінності матеріальних благ, які є відносними і цінності чеснот, або моральні цінності, які є абсолютними. Особливістю моральної цінності є те, що вона

властива особистості як ціннісна якість; моральна цінність побічно є ще й цінністю благ, тобто співвідноситься з суб'єктом; моральні цінності проявляються в поведінці, а зовнішній їх прояв заснований на внутрішній спрямованості даного акту; моральні цінності притаманні тільки морально розвиненій особистості, моральному суб'єкту і проявляються не в окремих актах, а характеризують особистість в цілому [1, с. 192-197]. На основі аналізу законів функціонування царства цінностей М.Гартман робить висновок про подвійний вигляд моралі: "людина надає перевагу не більш високим, а більш низьким цінностям" і це також є моральним, і далі: "нижчі цінності мають більшу значимість в порівнянні з вищими, тоді як вищі мають перевагу у цілеутворенні реалізації сенсу життя"[1, с. 536].

Подібно М. Шелера, М.Гартман намагається обґрунтувати критерій висоти моральних цінностей: більш високій цінності в процесі її порушення відповідає менш важке покарання, а в процесі її виконання надається мізерна винагорода. Таким чином, нижчі цінності є фундаментальними і виступають умовою реалізації вищих цінностей; виконання нижчих цінностей є більш обов'язковим, оскільки з їх порушенням порушуються і вищі цінності [1, с. 533-534].

У соціології ХХ ст. спостерігається подальша розробка поняття "цінності". Так, А. Шопенгауер пов'язує цінності в оцінкою об'єктів і, виходячи з цього, виділяє відносність як основну особливість поняття "цінність". Стосовно моральних цінностей, то виявлення їх у поведінці вчений пов'язує з такими критеріями: наявність суспільно значимої мети, відсутність егоїстичної мотивації, почуття задоволення собою (схвалення совісті) після здійснення вчинку, схвалення і повага неупереджених свідків. Отже, егоїзм і моральна цінність вчинку є взаємовиключними поняттями: вчинок, мотивом якого є власне благо є егоїстичним, отже морально нецінним.

Про визначальну роль почуттєвої, мотиваційної сфер у становленні цінностей стверджує Б. Рассел. На його думку, формування цінностей

передбачає формування в першу чергу необхідних потреб і бажань особистості, а не формування понять, оскільки "цінність не має відношення ні до істини, ні до брехні".

На зв'язок інтелектуального і почуттєвого моментів у становленні цінностей наголошує Е.Гуссерль. Людський розум містить "абсолютні, вічні, безумовно значимі ідеї та ідеали", які лежать в основі етичної оцінки. Завдяки переживанню оцінювання здійснюється "опредмечування" об'єкта, усвідомлення його сенсу і, відповідно, його цінності.

У російській релігійній філософії сер. 19 - 20 ст. (Н. Бердяєв, М.Лоський, П.Флоренський) простежується думка про абсолютність моральних цінностей, надособистісний характер їх існування. Так, Н. Бердяєв функціонування цінностей пов'язує з "діяльністю людського духу, а не свідомості, творчої духовної сили, а не закону і норми", згідно з цим реалізація моральних цінностей можлива за умови наявності співчуття, прагнення до творчості, свободи, які обумовлюють створення нового життя суспільства і світу. Моральні цінності об'єднуються в понятті "добро". Справжнє добро пов'язане з досягненням високої якості життя, воно "не оцінює, не судить, а випромінює світло", ідея такого добра "народжується не з байдужості до зла, а з болісного і глибокого переживання проблеми зла".

Подібні погляди ми зустрічаємо і в М.Лоського, який стверджує, що тільки значимість і смисл є основними ознаками цінностей. Також М.Лоський заперечує думки представників німецької філософії про необхідність розрізнення категорій "цінності" і "блага", оскільки відповідно до його власної онтологічної концепції буття вже є цінністю.

М.Лоський виділяє цінності абсолютні та відносні, об'єктивні і суб'єктивні. Ознаками абсолютних цінностей є загальнозначимість, об'єктивність, самоцінність [3, с. 78]. Абсолютною цінністю є Бог, частковими абсолютними самоцінностями – істина, краса, моральне добро, життя та ін. Філософ зазначає, що хоча добро є єдиним для всіх, все ж існують різні моральні кодекси в різних соціальних групах. Причина в тому,

що в процесі формування цінностей часто спостерігається спотворення їх обсягу та змісту. Так, спотворення обсягу полягає в тому, що моральні обов'язки діють тільки по відношенню до певного кола осіб, по відношенню до інших вони скасовуються. Спотворення змісту полягає у виборі тільки окремих моральних норм серед єдиного цілого, що ми спостерігаємо при аналізі звичаїв, традицій різних народів.

М.Лоський виділяє умови формування моральних цінностей: вищі цінності, хоча і є первинними, відкриваються після нижчих, нижчі ж є матерією для вищих (таку думку ми зустрічали у Н.Гартмана); особистість не повинна бути замкнута на собі, а перебувати в тісному взаємозв'язку з усіма істотами світу; необхідно формувати переконання, що все, що входить до складу світу має ціннісний характер, а всі цінності об'єктивні і загальнозначимі. Оцінка власної діяльності забезпечується функціонуванням совісті, яка спонукає до перетворення особистості та підняттю її на вищий щабель розвитку [3, с. 69].

Моральна філософія В. Соловйова ґрунтується на ідеї існування абсолютного Добра, наближення до якого становить сенс морального розвитку людини: "моральний сенс і гідність життя визначається тим, що між ним і абсолютним Добром встановлюється зв'язок, що удосконалюється... Дух живиться пізнанням абсолютного Добра і розмножується його діянням" [6, с. 423]. Як і більшість філософів, В.Соловйов наголошує на тісному зв'язку духовних цінностей (моральних, релігійних, інтелектуальних, естетичних). Так, Віра підтримує утверджену розумом ідею абсолютного Добра, як таку, що виражає велику і переможну Істину, а Краса допомагає ясніше висловлювати і повніше втілювати духовний зміст моральних цінностей [6, с. 140-143].

Моральна природа людини ґрунтується на 3 почуттях, які визначають її ставлення до себе та інших живих істот: почуття сорому, яке утверджує людину як особистість і робить відмінною від тварин; почуття жалості, яке полягає у визнанні за іншими права на існування і можливе благополуччя;

почуття благоговіння. Отже, "панування над матеріальною чуттєвістю, солідарність з живими істотами і внутрішнє добровільне підпорядкування надлюдському началу – ось вічні, непорушні основи морального життя людства" – стверджує філософ [6, с. 45-56]. На думку В.Соловйова, ці почуття утверджують добру природу людини і об'єднуються в совісті, яка визначає її діяння. Найбільш значущими доброчеснотами, що походять від 3 основних і обов'язково пов'язані з ними є: мужність, правда, мудрість, справедливість, милосердя, віра, надія, любов, щедрість, безкорисність, терплячість

Виходячи із зазначеного, В.Соловйов виділяє такі принципи духовного зростання: переважання духу над плоттю, що необхідно для збереження моральної гідності людини; принцип альтруїзму, що коріниться в жалості. На думку вченого, змістом ідеї жалості або співчуття є правда, справедливість і милосердя, які передбачають утвердження іншої людини як цінності (оскільки у ній є образ Божий) і виключають ставлення до неї, як до засобу для досягнення власних цілей. Принцип альтруїзму утверджується у такому правилі: "нікого не ображай (справедливість) і всім, наскільки можеш, допомагай (милосердя)".

С.Франком проблема духовності, цінностей розв'язується через прийняття Бога, ідеалу, що засновано на розвитку ідеї Боголюдства, введеної В.Соловйовим. Великого значення у формуванні духовності вчений надавав традиціям соборності, які сприяють переходу від утилітарних, примусових взаємин до взаємин, заснованих на почутті внутрішньої єдності та співприналежності. Формами соборності є сімейна єдність, релігійне життя, єдність долі і життя сукупності людей [7, с. 246-248].

У радянській філософії проблема цінностей порушувалась О.Дробницьким, М.Каганом, В.Сагатовським, В.Тугаріновим та ін. У філософії В.Тугарінова цінності розуміються як "предмети, явища і їх властивості, які потрібні (необхідні, корисні, приємні) членам певного суспільства або класу або окремої особи в якості засобів задоволення їх

потреб та інтересів, а також ідеї і спонукання в якості норми, мети або ідеалу". Отже, основними ознаками цінностей є їх спрямованість на задоволення потреб і інтересів людини; позитивне значення; суб'єктивність; практичне ставлення до оточуючого світу. Передумовою розвитку цінностей, на думку В.Тугарінова, є потреби особистості (матеріальні та духовні); інтереси, що визначають засоби задоволення потреб; цілі, які містять мислений образ цінностей. Власне ціннісне ставлення відображається у тріаді: пізнання (передбачає сформованість знань, передусім емпіричних, про цінність або нецінність певних явищ) – оцінка (яка передує практиці) – практика.

О.Дробницький виділяє предметні цінності, які визначаються ціннісними характеристиками (або властивостями) предметів і призначені для задоволення потреб, інтересів, устремлінь людини та цінності свідомості, що виявляють ставлення особистості до певних подій, явищ. Цінності свідомості містять соціальні та моральні цінності. При цьому вчений відзначає, що моральні цінності є вторинними, похідними від цінностей соціальних і повністю вичерпуються сферою дії соціальних законів. Соціальні ж цінності втілюються у вчинках людини, визначаються потребами суспільства у здійсненні певних дій і є безперечною і необхідною умовою його існування.

Розробляючи філософську основу проблеми цінностей, М.Каган формулює такі основні положення: поняття "цінність" розуміється як значення об'єкта для суб'єкта, через це цінність не може бути річчю або її властивістю, явищем, процесом тощо; цінність виступає як диспозиційне відношення між об'єктом (носієм цінності) та суб'єктом – носієм культурних якостей, що визначають зміст його духовної діяльності; будь-який матеріальний або духовний об'єкт може бути носієм цінності, але не цінністю, через це поділ цінностей на матеріальні та духовні є неправомірним; в межах власне філософського підходу доцільно розглядати не саму цінність, а цілісне ціннісне ставлення, "полюсами" якого є цінність і

оцінка; ціннісне ставлення передбачає наявність суб'єкт-об'єктного зв'язку, і у своєму становленні проходить шлях від емоційного переживання до осмислення буття; ціннісне ставлення реалізується подвійно: як віднесення об'єкта до цінності на основі сформованих оцінок та його осмислення, тобто виявлення і усвідомлення смислу, значення для суб'єкта (іншими словами – надання цінності) [2, с. 52-62, 66].

Моральні цінності (добро, справедливість, безкорисність, альтруїзм, благородство) М.Каган відносить до цінностей індивідуального суб'єкта, що характеризують його свідомість і самосвідомість. Моральні цінності властиві лише людині, носієм їх є духовна інтенція (спрямованість) поведінки, яка підлягає етичній оцінці. Вони мають емоційну основу і виявляються у поведінці, спрямованій на іншу людину [2, с. 105-107].

М.Каган підкреслює, що власне вчинок може підлягати утилітарній оцінці (як корисний або шкідливий), естетичній (як красивий або потворний), етичній же оцінці підлягає не вчинок, а імпульси, мотиви, що зумовили його здійснення. Утвердженню моральності сприяє багаторазове здійснення самостійного морального вибору, здатність покладатися на себе і відповідати за свої вчинки, що призводять до формування певних потреб, а ціннісним "інструментом" моральної свідомості є совість, як внутрішня спонука до моральної дії [2, с. 111].

На думку Г.Вижлецова, цінності – це суб'єктивно-об'єктивне утворення: вони "функціонують об'єктивно в практиці реальних соціокультурних відносин і суб'єктивно усвідомлюються і переживаються у якості ціннісних категорій, норм, цілей і ідеалів". Вчений стверджує, що характеризувати цінність через категорію "значимість" (як основу оцінки) недостатньо, у її зміст входять також поняття "бажане", "те, що повинно бути", "норма", "ціль", "ідеал".

Аналіз поняття "цінності" в сучасних словниках з філософії, культурології, психології дав можливість виділити наступні підходи до розуміння її суті:

- як значущість, особистісний смисл певних об'єктів, явищ дійсності для людини, групи людей, суспільства в цілому; при цьому підкреслюється, що значущість об'єкта визначається не його властивостями, як такими, а залученням до сфери людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин;

- як ставлення людини, суспільства до об'єктів навколишнього світу; при такому підході акцентується увага на взаємозв'язку чуттєвого і раціонального в процесі формування системи цінностей особистості;

- як сукупність переконань, ідей, ідеалів, які виступають в якості еталонів належного і визначають спрямованість особистості; при такому підході основний акцент робиться на формуванні свідомості особистості.

У нашому дослідженні ми опираємося на підході І.Беха до визначення цінності як значущості для людини особистісного сенсу певних об'єктів, подій, явищ. Відповідно моральні цінності являють собою значимість сенсу певних ідей, відповідних дій і вчинків, які об'єднуються в понятті "добро", характеризуються спрямованістю на іншу людину і виключають елемент "корисності". Аналіз наукової літератури дав можливість виділити такі особливості моральних цінностей: загальнозначимість і повинність цінностей, приналежність до особистісної або актної сфери, спрямованість на іншу людину, зв'язок з волею, прояв у структурі особистості як ціннісного якості.

Список використаної літератури

1. Гартман Н. Этика / Николай Гартман – СПб.: Влад. Даль, 2002. – 708с.
2. Каган М.С. Философская теория ценности/ М.С. Каган. – СПб.: ТОО ТК Петрополис, 1997. - 205 с.
3. Лосский Н. О. Ценность и бытие / Николай Онуфриевич Лосский. - Париж: YMCA PRESS, 1931. - 137 с.

4. Лотце Р.Г. Микрокосм. Мысли о естественной и бытовой истории человечества: в 2 т. / Рудольф Генрих Лотце; [пер. с нем. Е.Корша]. – М.: Издание К.Солдатенкова, 1866. – Т.2. – 546 с.

5. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Генрих Риккерт; [пер. под ред. С.И.Гессена] – М.: Республика, 1998. – С. 44-128.

6. Соловьев В.С. Оправдание добра; Нравственная философия / В.С. Соловьев [вступ. сл. А.Н.Голубев, Л.В. Коновалова]. – М.: Республика, 1996. – 479 с.

7. Франк С.Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию / Семен Людвигович Франк. – М.: Республика, 1992. – 510 с.

8. Шелер М. Избранные произведения: Формализм в этике и материальная этика ценностей / Макс Шелер – М.: Издательство Гнозис, 1994. – С. 299-318.

Федорова М.А. Нравственные ценности личности: сущность понятия, основные характеристики.

В статье автор анализирует сущность понятий "ценности", "моральные ценности" в философских науках, механизмы становления и функционирования ценностей. Раскрыты основные характеристики нравственных ценностей, их структура, формы существования.

Ключевые слова: ценности, моральные ценности.

M.A Fedorova. Moral values of the individual: the essence of the concept, basic characteristics.

The author analyzes the essence of concepts of "value", "moral values" in philosophy, ways of formation and their functioning. The article deals with the main characteristics of moral values, their structure, forms of existence.

Key words: values, moral values.